

wordt viermaal verwezen, maar voor de geschiedenis van Utah of de *Homestead Act* is ongetwijfeld iets beters en actuelers te vinden.

Altijd aan het reizen vormt het eerste deel in de reeks *Oude Wereld <> Nieuwe Wereld* van Walburg Pers. De serie biedt een platform aan historische egodocumenten van migranten die inzicht bieden in hoe zij onderdeel vormen van twee werelden. Ik zou er groot voorstander van zijn dat de serie poogt om deze individuele geschiedenissen uitgebreider en systematischer af te zetten tegen bredere migratiepatronen, want dat gebeurt in dit boek slechts in beperkte mate. Alleen dan kan, zoals Hans Krabbendam in zijn voorwoord van het boek bepleit (p.4), “de waarde van individuele geschiedenissen (...) [die] aan het algemene beeld de variatie toe[voegen] die de geschiedenis van de emigratie zo fascinerend maakt” overtuigend voor het voetlicht worden gebracht. Maar fascinerend is het verhaal van deze einzelgänger zeker. *Altijd aan het reizen* biedt een aansprekend doorkijkje in het leven van de man die ons vanaf de kaft met gefronste wenkbrauwen aankijkt.

Frank Schipper
Universiteit Leiden

Leon van den Broeke, Hans Krabbendam, Dirk Mouw (eds), *Transatlantic Pieties. Dutch Clergy in Colonial America (Holland (Michigan) / Grand Rapids & Cambridge (UK): Van Raalte Press / William B. Eerdmans Publishing Company, 2012), 342 p., ISBN 978-0-8028-6972-2. (The Historical Series of the Reformed Church in America, 76)*

Het is welbekend dat, tot de Engelse overname (“definitief” vanaf 1674), de regio waartoe het huidige New York behoorde enkele decennia lang een Nederlandse kolonie is geweest. Bij het uitbouwen van die kolonie speelde de Nederlands Hervormde Kerk een niet te onderschatten rol. Na het opdoeken van het Nederlands gezag was die rol overigens niet uitgespeeld en bleef de Kerk een belangrijke centrumzoekende kracht voor gemeenschappen van (vooral) ingeweken Nederlanders of hun afstammelingen: o.m. via dat kerkleven wisten deze groepen een stuk identiteit te vrijwaren, ja, het religieuze veld was zelfs een wezenlijke factor in het opvallend taai overleven van de Nederlandse taal op Amerikaanse bodem. In dit boek zijn 14 biografieën opgenomen van dominees, bekende maar ook veel minder bekende, die in deze Nederlands Hervormde Kerk actief waren van de 17de tot de 19de eeuw, anders gezegd vanaf de pioniersgeneratie die de eerste congregaties opbouwde tot een enkeling die de nieuwe Nederlandse migratiebewegingen naar de onafhankelijke en expanderende VS mee begeleidde. Hoewel de levensloop van deze dominees uiteraard erg uiteenlopend was (van de beminlijke, gerespecteerde heer van stand tot de schandalen uitlokkende drankzuchtige vrouwenmepper) toont het boek ook enige patronen aan. Zeker in de beginfase waren het vooral jonge, ongehuwde mannen (waarvoor geen te hoog loon moest worden opgehoest) die de Atlantische oceaan overstaken. Niet zelden was enige zin voor avontuur de jonge dominees niet vreemd of poogden ze door migratie een grotere persoonlijke autonomie te verwerven. Meertaligheid was niet zelden een factor van succes, aanvankelijk eerder door de kennis van het Frans (waardoor bv. Waalse gemeenten konden bediend worden), later, wanneer de positie van het Nederlands begon te verzwakken, uiteraard vooral door het Engels. Het kwam meermaals voor

dat de ingeweken dominees binnen hun nieuwe gemeenschap huwden, frequent met bemiddelde weduwen, en door dat huwelijk enige opwaartse sociale mobiliteit realiseerden. De eerste clerici waren vaak niet zo bijster goed opgeleid (het boek biedt daarvoor een interessant beeld van de problematiek van de zgh. “Duitse klerken”), maar door het tekort aan beschikbare dominees konden de gemeenten niet al te kieskeurig zijn. Wel probeerden ze iemand met een gelijklopende theologische stijl aan te trekken, veelal piëtisten (waardoor de Amerikaanse ontwikkelingen toelaten een geheel eigen blik te werpen op de spanningen binnen de Nederlands Hervormde Kerk, o.m. tussen de aanhang van Voetius en die van Cocceius). Aanvankelijk, wanneer er nog een Nederlandse koloniale context bestond, was het vooral een proces waarbij een dominee werd uitgestuurd (vaak niet voor het geheel van zijn leven), doorgaans door de Classis van Amsterdam. Later, onder Brits bewind of nog, onder de jonge onafhankelijke republiek, was het vooral een zaak van de congregaties die zelf iemand probeerden aan te trekken (die dan bij voorkeur definitief zou blijven). Daarbij werd de aloude afhankelijkheid van de Nederlandse kerkelijke instituties geleidelijk problematisch, wat tot diepe spanningen leidde tussen dan wel binnen de Amerikaanse congregaties, waar groepen die autonoom wilden opereren met getrokken messen kwamen te staan tegenover diegenen die dat nu precies niet wensten. Meerder portretten in voorliggend boek tonen verder aan hoe deze twist in een complexe wisselwerking zou treden met het proces waarbij uiteindelijk een nieuwe republiek zich losscheurde van het Britse imperium. In die periode zal uiteindelijk ook een compromis worden bereikt waarbij de optie voor autonomie het *grosso modo* zal halen. Dit was overigens niet het enige spanningsveld binnen de Nederlands Hervormde gemeenschappen. Ook taal zou een issue vormen (tussen lagere strata die eerder het Nederlands als kerktal wilden handhaven en meer bemiddelde groepen die duidelijk ertoe tenderden om naar het Engels over te stappen). En allicht bleek ook het politieke veld een belangrijke impact te hebben op de positie van hervormde geestelijken. Meerdere biografieën belichten zo de gevolgen van de Leisler revolte ten tijde van de Glorious Revolution. Enkele geven ook wat informatie over de positionering tijdens de Amerikaanse revolutie – waarbij, naast vooral Amerikaans-patriottische predikers, toch ook één loyalist opduikt. Alles bij elkaar genomen, vormt dit boek een coherent geheel, waarbij hooguit de laatste – op zich nochtans fascinerende – bijdrage over dominee Cornelis van der Meulen (1800-1870) wat vreemd staat in een geheel dat toch vooral een koloniaal verleden wenst te belichten.

Jeffrey Tyssens
Vrije Universiteit Brussel

|| Bart Willems, *Leven op de pof. Krediet bij de Antwerpse middenstand in de achttiende eeuw* (Amsterdam: Aksant, 2009) 352 p. ISBN 978-90-5260-354-4.

Bart Willems levert een interessante bijdrage aan een belangrijk onderwerp in de pre-industriële geschiedenis: krediet. Hij doet dat door het bestuderen van kredietrelaties van de Antwerpse middengroepen gedurende de achttiende eeuw. Zoals Willems aangeeft in de inleiding, zijn de middengroepen in de laatste decennia geherwaardeerd door historici, eerst in de Angelsaksische context, en later ook in België. Dit onderzoek sluit dan ook naadloos aan bij ander onderzoek recentelijk uitgevoerd aan de Univer-